

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.18>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 15.11.2021

ANDREA HUDOUSKOVÁ

Univerzita Karlova, Praha, Česká republika

(Charles University, Prague, Czech Republic)

Příčinné vztahy: gramatický popis, učebnice češtiny pro cizince a možnosti korpusového výzkumu

Causal relations: Grammatical description, textbooks of Czech for foreigners and possibilities of corpus studies

Abstract

The paper surveys available grammatical descriptions of Czech causal expressions and their explanation in textbooks of Czech for foreigners and provides a detailed description of variant causal expressions, focusing on their meaning, frequency, and syntagmatic properties, taking advantage of onomasiologically (semantically) oriented corpus research. The analysis of L2 Czech textbooks for above the threshold levels (B2 and C1) has revealed that the explanation of causal expressions is far from satisfactory and does not allow non-native speakers to use formal variants adequately. It is suggested that comprehensive linguistic description of causal expressions based on their semantics and corpus studies could be helpful in overcoming the deficiencies found in L2 Czech textbooks. However, the way of implementation of the findings into classroom practice is left for further research.

Keywords: Czech for foreigners, causal expressions, language corpora, onomasiology, collocations

Wyrażenia przyczynowe: opis gramatyczny, podręczniki języka czeskiego dla obcokrajowców i możliwości badań korpusowych

Streszczenie

Artykuł przybliży aktualny stan opisu gramatycznego wyrażen przyczynowych, ocenia sposób, w jaki zostały one przedstawione w podręcznikach języka czeskiego dla obcokrajowców i, na podstawie onomazjologicznego (semantycznego) badania, prezentuje szczegółowy opis ich frekwencji, znaczeń i właściwości syntagmatycznych. Analiza podręczników języka czeskiego dla obcokrajowców na poziomie zaawansowanym (B2, C1) wykazała, że wyrażenia przyczynowe nie są wyjaśnione w stopniu zadowalającym, co uniemożliwia obcokrajowcom odpowiednie używanie poszczególnych wariantów formalnych. Szczegółowy opis przeprowadzony na podstawie ich znaczenia i badań korpusowych może pomóc w zmianie tego stanu rzeczy w przyszłości. Sposoby prezentowania wyrażen przyczynowych w nauce języka czeskiego dla obcokrajowców będą przedmiotem dalszych badań.

Słowa kluczowe: język czeski dla obcokrajowców, wyrażenia przyczynowe, korpusy

1. Úvod

Široce pojímané kauzální vztahy vyjadřují různé druhy vztahu mezi příčinou a následkem a v současné češtině jsou bohatě formálně i významově strukturovány¹. Cílem tohoto článku je zachytit aktuální stav gramatického popisu jazykových prostředků vyjadřujících vlastní příčinu², zhodnotit způsob jejich výkladu v učebnicích češtiny pro cizince a na základě korpusového výzkumu podrobně popsat jejich frekvenci, význam a syntagmatické vlastnosti.

K vyjádření vlastní příčiny v češtině slouží gramatické a lexikální prostředky. Mezi gramatické prostředky řadíme spojovací prostředky hypotaktické a parataktické a soubor primárních a sekundárních prepozic. K lexikálním prostředkům patří substantiva, slovesa a adverbia. Gramatické a lexikální prostředky pro vyjadřování příčinných vztahů jsou jen málokdy plně synonymní. Zpravidla se variantní způsoby vyjádření liší významem, frekvencí, stylovým příznakem a kolokabilitou.

Velkým problémem v této souvislosti je absence gramatického popisu, který by všechny uvedené charakteristiky zahrnoval, což se jeví jako velký nedostatek z hlediska výuky češtiny pro cizince. Smyslem tohoto článku je tedy nabídnout

¹ Kauzální vztahy v širokém smyslu zahrnují vztahy vlastní příčiny, následku, podmínky, přípustky a účelu.

² Co se týče určení vlastní příčiny, v jeho rámci se rozlišuje mezi (1) příčinou, jež je nevyhnutelnou kauzální souvislostí mezi dvěma jevy, (2) důvodem jako motivací lidského jednání (Svoboda, 1985) a dále (3) zdůvodněním nějakého jevu neboli argumentací (Petr a kol., 1987, s. 481). Pokud není uvedeno jinak, není v tomto textu mezi jednotlivými druhy vlastní příčiny činěn rozdíl a jako zastřešujícího termínu se zde užívá pojmů příčina a následek, resp. příčinný vztah.

onomaziologicky³ orientovaný a na korpusu založený popis, který by se v oblasti výuky češtiny jako cizího jazyka mohl stát východiskem pro adekvátnější výklad příčinných jazykových prostředků.

2. Příčinný vztah a učebnice češtiny pro cizince

Kauzální vztahy jsou systematictější způsobem probírány v učebnicích češtiny pro nadprahové jazykové úrovně, tedy B2–C1 podle SERR. Učebnice *Čeština pro středně a více pokročilé* (Bischofová, Hasil, Hrdlička, Kramářová, 2011, s. 158 a 162) podává přehled o spojkách a jiných spojovacích výrazech parataktických a hypotaktických. Pro vztah příčinný a důvodový uvádí souřadící spojky *neboť, vždyť, totiž* s poučením, že tyto výrazy stojí před druhou větou (resp. větným členem) a uvádějí příčinu či důvod, a s odpovídajícími příklady. Mezi hypotaktickými prostředky jsou zmíněny spojky *protože, jelikož, poněvadž* a *že* s příklady, ale bez komentáře.

Učebnice *Basic Czech III*. (Adamovičová, Hrdlička, 2010, s. 156) v jednostránkové tabulce seznamuje studenty se spojovacími výrazy parataktickými (*neboť*) a hypotaktickými (*protože, jelikož, poněvadž; vzhledem k tomu, že*) a s předložkami primárními (*z, pro*) a sekundárními (*z důvodu, pro nedostatek, kvůli, díky, v důsledku, pod vlivem, následkem, vinou, vzhledem k*), zmiňuje také vyjádření příčiny pomocí instrumentálu či adverbia (*umírá, trpí hladem / hladu*). Příklady předložek jsou doplněny typickými kolokacemi, např. *ze strachu, z důvodu nemoci, pro nedostatek informací, díky pomoci, pod vlivem alkoholu, následkem nemoci* apod. Tabulka také názorně poukazuje na významovou paralelnost spojení prepozice se substantivem a větou uvozenou spojovacím výrazem a upozorňuje na možnost alternativního vyjádření pomocí nominální fráze či celé věty. K tabulce je připojena stylistická poznámka, že sekundární prepozice *z důvodu, pro nedostatek, v důsledku, pod vlivem, vzhledem k, následkem, na následky, vinou* a spojky *neboť* a *tudíž* jsou typické pro psaný jazyk. Spojka *poněvadž* je hodnocena jako mírně zastaralá a upozorňuje se na existenci její nespisovné zkrácené formy *páč*.

Čeština pro cizince – cvičebnice úroveň B2 (Boccou Kestránková, Hlínová, Pečený, Štěpánková, 2013, s. 31) uvádí abecedně příčinné a důvodové spojovací výrazy *jelikož, neboť, protože; proto, že, totiž, vždyť* a *z toho důvodu, že*. Upozorňuje se zde na slovoslednou pozici těchto výrazů: spojky *jelikož, neboť, poněvadž* a *protože* stojí na začátku souvětí⁴ nebo za čárkou (pokud příčinná věta následuje). Naproti tomu spojovací výraz *totiž* nemůže stát na začátku věty ani za čárkou.

³ Onomaziologie je způsob popisu jazyka, který vychází od významu a směřuje k formě.

⁴ Toto tvrzení ovšem neplatí pro spojku *neboť*, která může stát pouze v postponované větě. Viz oddíl 3.

Nejúplnější poučení přináší učebnice *Czech it Up! C1* (Hradilová a kol., 2019, s. 66). Gramatický výklad nejprve přináší vysvětlení toho, co to je vlastní příčina: „Vlastní příčina vyjadřuje, co způsobilo děj nebo stav vyjádřený přísudkem. Příčina v čase předchází před dějem hlavní věty“⁵. Jsou zde uvedeny otázky, pomocí nichž je možné se na příčinu zeptat: *Proč? Z jaké příčiny? Z jakého důvodu?* Následuje poučení, že ve vedlejších větách se užívají spojky *protože, poněvadž, jelikož* nebo složené spojovací prostředky *z toho důvodu, že; od toho, že; za to, že; proto, že*, a několik ilustrativních příkladů. Výrazy *kvůli tomu, že; zásluhou toho, že; díky tomu, že; vinou toho, že* jsou charakterizovány jako poměrně časté a opět výběrově ilustrovány příklady. Učebnice upozorňuje na to, že vedlejší věty je možné nahradit větnými členy, a to nejčastěji pomocí primárních předložek *pro, na, z, od, za* a pomocí instrumentálních tvarů substantiv, v tomto případě s velmi reprezentativními příklady. Nakonec jsou uvedeny sekundární předložky *díky, kvůli, vinou, vlivem, z důvodu* s ilustrativními příklady.

Z výše uvedeného přehledu vyplývá, že učebnice češtiny pro cizince na vyšších jazykových úrovních se sice způsobům vyjadřování příčinných vztahů věnují, ale zpravidla se omezují na výčet jazykových prostředků a jejich formální vlastnosti (pozice ve větě, transformace vět na větné členy). Pouze v případě učebnice *Basic Czech III* se uvádějí jejich stylové charakteristiky. V žádném z učebních materiálů však není naznačeno, jak se jazykové prostředky liší významově. Nerodilému mluvčímu češtiny tak není poskytnuto žádné vodítko, na jakém základě si má mezi jednotlivými jazykovými prostředky vybírat, a tím ani důvod, proč by si měl široký repertoár příčinných vyjádření osvojit.

Výsledkem je výrazná orientace cizojazyčných mluvčích na základní příčinnou spojku *protože* a opomíjení alternativních způsobů vyjádření, jak dokládá srovnání frekvence základních příčinných spojek v psaném korpusu současné češtiny SYN2015 a žákovském korpusu češtiny CzeSL v tabulce 1.

Tab. 1: Frekvence základních příčinných spojek v korpusech SYN2015 a CzeSL.

Spojka	SYN2015 (ipm)	CzeSL (ipm)
protože	881	4908
poněvadž	19	10
jelikož	51	13
neboť	144	19
vždyť	113	30
totiž	402	41

⁵ Jak upozorňuje P. Karlík, zatímco v případě příčiny jev, který vyvolává nějaký následek, nutně v čase předchází, u důvodu tomu tak být nemusí. I v tomto případě však platí, že interpretace daného jevu, která důsledek vyvolává, před ním časově předchází: „*J. M. spáchal sebevraždu* (např. *protože se dozvěděl, že jeho rodiče se rozvedli ... rozvádějí... budou rozvádět*“ (Karlík 1990, s. 123).

3. Příčinný vztah a mluvnice češtiny

Stav výkladu příčinných vztahů v učebnicích češtiny je odrazem jejich popisu v některých českých mluvnicích. Zcela na okraji zájmu stojí příčinná určení v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (Čechová a kol., 2011), která se po stručném vymezení příčiny a důvodu omezuje na konstatování, že „obojí vztah, příčinný i důvodový, se vyjadřuje stejnými spojovacími prostředky. Jde o věty spojkové [...]“ (ibid., s. 339). Bez dalšího výkladu následuje výběrový soubor příkladů příčinných vět s příčinnými spojkami a složenými spojovacími výrazy, uvádějí se také příklady spojení asyndetického (*Nesněž to najednou, rozbolelo by tě břicho.*). V poučení o příslovečném určení příčiny jsou bez dalšího komentáře uvedeny příklady s prepozicemi *pro*, *kvůli* a s instrumentálem (ibid., s. 317). U souřadného souvětí se zmiňují spojovací výrazy *neboť*, *vždyť*, *totiž*, upozorňuje se na povinnou postpozici těchto vět a možnost asyndetického vyjádření (ibid., s. 371).

Mluvnice současné češtiny 1 (Cvrček a kol., 2010), která důsledně vychází ze synchronních korpusů češtiny, v souvislosti s kauzalitou zmiňuje příčinná příslovce (*proč*, *proto*, *strachy*, *vzteky*) a spojovací výrazy. Poučení o předložkách lze výběrově nalézt podle jednotlivých pádů, s nimiž se tyto předložky pojí. Zohledňuje se frekvence jednotlivých prepozic, jejich různé varianty a příslušnost k mluvené či psané češtině, resp. stylu (např. publicistickému). Většina primárních a sekundárních prepozic, které mohou sloužit k vyjadřování příčinného vztahu, zde však uvedena není. Zmínka je věnována pouze dativním prepozicím *díky* a *kvůli* s upozorněním, že se liší pozitivním a negativním významem, a poznámkou, že tento rozdíl se v současné češtině stírá. Mezi spojovacími prostředky jsou uvedeny pouze jednoduché spojky souřadící a podřadící, výběrově se upozorňuje na jejich mluvenost či psanost, příp. stylovou platnost.

Mluvnice současné češtiny 2 (Panevová a kol., 2014), která je věnována popisu české syntaxe na základě anotovaného korpusu PDT⁶, zmiňuje mezi formálními prostředky pro vyjadřování příčinného vztahu spojky *protože*; *proto*, *že*; *jelikož*; *poněvadž*, nominální výrazy s prepozicemi *za*, *díky*, *pro*, *kvůli*, *na*, *vinou*, *následkem*, *z důvodu/ů* a instrumentálové formy substantiv. Formy s předložkami *v* a *nad* považuje za idiomatické a na hranici určení příčinných a způsobových. K prostředkům souřadícím jsou řazeny výrazy *neboť*, *vždyť* a *totiž*. Výběrově jsou uvedeny příklady, podrobnější analýza však chybí.

Ucelenější pohled na problematiku vyjadřování příčinných vztahů nabízejí mluvnice, které při popisu jazykových prostředků vycházejí ze sémantické báze, konkrétně *Příruční mluvnice češtiny* a *Mluvnice češtiny 3*.

⁶ PDT neboli Pražský závislostní korpus je souborem téměř 50 tisíc vět (celkem 2 milionů slov) z odborných a publicistických textů, které jsou anotovány na rovině morfoloogické, analytické (povrchově syntaktické) a tektogramatické (hloubkově syntaktické). Tektogramatická rovina představuje sémantickou interpretaci větných vztahů.

Příruční mluvnice češtiny (Karlík, Nekula, Rusínová, 1995) uvádí, že příčinné vztahy jsou primárně vyjadřovány pomocí vedlejších vět se spojkami hypotaktickými (*protože, poněvadž, jelikož, ježto, anžto, skrztože*) a upozorňuje na jejich různou stylovou platnost. V této mluvnici je uveden také poměrně úplný soubor spojovacích prostředků složených⁷ včetně ilustrativních příkladů, stručného vymezení jejich významu a stylové platnosti. Pozornost je věnována také komunikačním funkcím, které uvedené jazykové prostředky plní (vysvětlení, ospravedlnění, zdůvodnění). Vyjádření příčiny pomocí nominálních výrazů s primárními a sekundárními předložkami⁸ nebo pomocí instrumentálního tvaru či desubstantivního příslovce (*Třásl se vztekem / vzteky*.) je považováno za sekundární. Sekundární prepozice s výjimkou *díky* a *kvůli* jsou charakterizovány jako typické pro odborný a publicistický styl. Upozorňuje se zde také na možnost asyndetického vyjádření s příslovci *stejně, beztak, beztoho, tak jako tak* vyjadřujícími význam marnosti. Stylistický příznak je uveden i u spojek parataktických (*neboť, neb, -t, totiž, vždyť*) a poukazuje se tu na fakt, že na rozdíl od příčinných vět vedlejších, které mohou stát v antepozici i postpozici, stojí příčinné věty uvozené souřadící spojkou zásadně v postpozici.

Mluvnice češtiny 3 (Petr a kol., 1987) ze všech českých mluvnic nabízí nejpodrobnější popis základních sémantických rysů, typického užití a ne/synonymnosti jazykových prostředků pro vyjádření příčinných vztahů, ať už větných či nevětných. Jako jediná ze současných mluvnic uvádí *Mluvnice češtiny 3* také možnost vyjádřit příčinný vztah lexikálně, např. pomocí substantiv *příčina* či *důvod*. Základním způsobem vyjádření příčinných vztahů jsou vedlejší věty uvozené hypotaktickými spojovacími prostředky, které lze sekundárně nahradit nominálními frázemi s primárními či sekundárními prepozicemi. Parataktický spojek *neboť, vždyť* a *totiž* se užívá pouze v případě, že je příčina pojímána jako vysvětlení následného děje či stavu, a z toho důvodu stojí věty uvozené těmito spojovacími výrazy vždy v postpozici.

4. Příčinný vztah a česká odborná literatura

Příčinným vztahům byla věnována omezená pozornost i v české odborné literatuře. Tomuto tématu byly věnovány dvě monografie (Machová, 1972; Karlík, 1995) a několik časopiseckých studií (Svoboda, 1954; Svoboda, 1972; Křížková, 1973; Nebeská, 1974; Nebeská, 1976; Běličová-Křížková 1979; Svoboda, 1985; Karlík, 1990), z poslední doby pouze Jínová (2012).

⁷ *Z toho, že; od toho, že; za to, že; nad tím, že; kvůli tomu, že; vinou toho, že; vlivem toho, že; díky tomu, že; zásluhou toho, že; v důsledku toho, že; následkem toho, že; vzhledem k tomu, že; skrz to, že; z toho důvodu, že; z té příčiny, že; tím spíše, že* (Karlík, Nekula, Rusínová, 1995, s. 478–479).

⁸ Uvedené primární prepozice: *pro, na, z, za, od, skrz*. Sekundární prepozice: *díky, kvůli, vinou, zásluhou, vlivem, vzhledem k, v důsledku, z důvodu* apod. (Karlík, Nekula, Rusínová, 1995, s. 479–480).

Z uvedených prací jsou pro účely komplexního popisu vyjadřování příčinných vztahů důležité dva momenty. Prvním z nich je zachycení repertoáru formálních prostředků pro vyjádření příčinných vztahů a jejich významových variant na základě kombinace tří základních sémantických rysů, které v návaznosti na předchozí studii věnované příčině zmiňuje P. Karlík⁹: „[...] (1) následek/důsledek je vědomý, tj. je projevem volní činnosti individua specifikovaného jako participant; (2) následek/důsledek vyplývá z chování referenčně identických participantů; (3) následek/důsledek je hodnocen jako pozitivní“ (Karlík, 1990, s. 126).

Dalším aspektem, využitým v článku P. Jínové (2012), jsou možnosti, které pro popis lexikálních a gramatických prostředků představují anotované jazykové korpusy, v současné době zejména synchronní korpus psané češtiny SYN2015 a syntaktický korpus PDT. Rozsáhlé jazykové korpusy umožňují zjistit o jazykových prostředcích informace, které na základě tradičního lingvistického bádání byly dostupné jen v omezené míře (Čermák, 2017). Týká se to zejména spolehlivých údajů o jejich frekvenci a kolokabilitě. Frekvence jazykového prostředku vypovídá o jeho výskytu v jazykovém úzu a v souvislosti s tím i o tom, zda patří k centru či periférii jazykového systému, primárně k jazyku psanému či mluvenému, resp. k určité stylové oblasti. Na základě syntagmatických vlastností jazykových prostředků, tj. jejich typických kolokací, lze stanovit jejich centrální významy a rovněž jejich sémantickou prozódii (Sinclair, 1987). Pojmem sémantická prozódie se míní to, že některé jazykové prostředky mají bez ohledu na svůj lexikální význam, který může být zcela neutrální, silnou tendenci spojovat se s pozitivními či negativními kolokáty.

Kombinace onomaziologického a korpusového přístupu umožňuje úplněji popsat soubor příčinných jazykových prostředků s ohledem na jejich význam, formu, frekvenci a syntagmatické vlastnosti. Následující oddíly jsou pro přehlednost vyděleny na základě tradičního členění formálních prostředků na parataktické a hypotaktické spojovací prostředky, nominální výrazy s předložkami primárními a sekundárními a na jazykové prostředky lexikální. Pozornost se zaměřuje zejména na prostředky frekventované, méně častá příčinná vyjádření jsou zmiňována jen okrajově.

5. Hypotaktické a parataktické spojovací prostředky

Analýza jazykových dokladů v PDT¹⁰ potvrzuje předpoklad, že dominantním prostředkem pro vyjadřování příčinných vztahů v češtině je podřadící spojka *protože*, která je zhruba třicetkrát frekventovanější než spojka *jelikož* a stokrát častější než spojka *poněvadž*. Dalším běžným spojovacím prostředkem je složený spojo-

⁹ Tytéž sémantické rysy při popisu formálních prostředků větého a nevětého vyjádření příčiny využívá také *Mluvnice češtiny 3* (Petr a kol., 1987). V oddílech 6 a 8 jich bude využito pro popis příčinných prostředků zjištěných na základě korpusového výzkumu.

¹⁰ V PDT je příčinný vztah doložen celkem 2565×.

vací výraz *proto*, *že*, jehož výhodou je možnost modifikace vytykáacími částicemi, případně lexikální negací¹¹.

Mezi parataktickými spojkami dominuje spojka *neboť*, která je v příčinném významu asi patnáctkrát frekventovanější než spojka *vždyť* a 37× častější než výraz *totiž*¹².

6. Nominální výrazy s primární prepozicí

U příčinných adverbialíí převažují v PDT primární předložky *za*, *pro*, *z* a *na*¹³.

Prepozice *za* s akuzativem v příčinném užití se vyznačuje sémantickými rysy [+2] a [+3], tj. příčina vyplývá z agentu či pacientu následku a jeví se jako ocenění, nebo postih. Tři významové okruhy, které prepozice *za* typicky vyjadřuje, jsou (1) odměna za něco s významovými rysy [+2], [+3], tj. následek vyplývá z jednání referenčně identických participantů a je pozitivní, (2) trest za něco s významovými rysy [+2], [-3], tj. jako (1), ale s negativním následkem a (3) (peněžní) hodnota za něco s významovými rysy [±2], [±3], tj. následek může, ale nemusí vyplývat z jednání referenčně identických participantů a může být pojímán jako pozitivní, negativní či neutrální. Výrazná dominance této prepozice v PDT je dána žánrovým složením korpusu a velmi častým vyjadřováním uvedených významů zejména v publicistických textech.

(1) odměna: *cena za (zásluhy)*, *uznání za*, *odměnit za*, *jmenovat za (zásluhy)*, *povyšit za*, *vsloužit si za*, *body za*, *bonus za*, *laskavost za*, *pochvala za*, *prémie za*, *stipendium za*

*Dnes už existují agentury, které za pozorný článek ochotně novináře pošlou na exkluzivní zahraniční zájezd*¹⁴.

(2) trest: *vyločit za*, *přerušit styky za*, *napomenout za*, *kritizovat za*, *penalizovat za*, *stíhat za*, *obžalovat za*, *odsoudit za*, *popravit za*, *pomstít se za*, *zavraždit za*, *sedět ve vězení za*, *trest za*, *odveta za*, *bojkot za*, *(nést) následky za*, *pokuta za*

Existují pacifisté, kteří vás klidně zabijí za to, že máte jinou strategii míru.

(3) (peněžní) hodnota: *koupit / platit za*, *dostat / získat (peníze) za*, *inkasovat za*, *účtovat za*, *stát za*, *vydělat za*, *ušetřit za*, *vybrat za (služby)*, *slevy za*, *poplatek za*, *úhrada za*, *částka za*, *příspěvek za*, *odškodné za*, *daň za*

Ušetří tam za mezinárodní jízdné.

Předložka *pro* s akuzativem se ve většině případů vyznačuje sémantickými rysy [-2], [-3], tj. příčina a následek nemají referenčně totožné participanty a příčina i následek jsou chápány jako negativní.

¹¹ *Protože* (608×), *proto*, *že* (137×), *že* (30×), *jelikož* (23×), *poněvadž* (6×). Ostatní hypotaktické příčinné spojovací prostředky doložené v PDT jsou omezeny na ojedinělé doklady (*když*, *ježto*; *od toho*, *aby*).

¹² *Neboť* (222×), *vždyť* (15×), *totiž* (6×).

¹³ *Za* (355×), *pro* (167×), *z* (89×), *na* (83×).

¹⁴ Pokud není uvedeno jinak, pocházejí příklady z PDT.

*pro zranění, pro nesouhlas, pro podezření, pro porušení, pro trestný čin, pro neúspěch, pro nedostatek důkazů / peněz, pro nepříznivé počasí, pro vysoké riziko
Pro temnější barvu pleti zažil mnoho ústrků od svých spolužáků.*

V některých případech jsou příčina i následek pozitivní, tj. spojení předložky *pro* s akuzativem nese sémantické rysy [-2], [+3].

*těšit se oblibě pro výrazné praktické zaměření, rozšířil se pro svůj vedlejší účinek, pro velký zájem diváků
Představení *Dreams of Sphinx* se pro velký divácký zájem prodlužuje.*

Předložka *z* s genitivem vyjadřuje významy založené na sémantických rysech (1) [-1], [+2], tj. následek je vyvolán stavem / činností referenčně totožného participantu a je mimovolný, (2) [+1], [+2], tj. následek je vyvolán stavem / činností koreferenčního participantu a je vědomý, a (3) [-2], tj. participantu příčiny a následku nejsou koreferenční. Centrálním významem prepozice *pro* v příčinném užití je význam (2).

(1) referenční identičnost (následek mimovolný): *z obavy, ze strachu, ze závisti, z roztržitosti, z nevědomości, z nedostatku, z nutnosti; strach z neznáma, nejistota z budoucnosti, obava z, radost z, potěšení z, zážitek z jízdy; smutný z, zoufalý z, divoký z; husí kůže / bolavé nohy z něčeho*

Právě odtud jsou podnikatelé z nutnosti [...] plni falešných iluzí a nadějí [...].

(2) referenční identičnost s agentem následku (následek vědomý): *z (vlastní) vůle, z (vlastního) rozhodnutí, ze zájmu, z obavy, ze strachu, ze závisti, ze msty, z legrace, z nutnosti, z nedostatku, z tradice; žít z něčeho; konflikt z nedůvěry*

Podle agentury Reuter dopadaly střely převážně na opuštěné domy ve městě, z něhož většina obyvatelstva z obavy před útokem ruských jednotek uprchla.

(3) referenční neidentičnost: *z vůle, z rozhodnutí, ze zákona, z donucení, z příkazu; úrok z prodlení, námitka z podjatosti*

[...] byl včera z příkazu Stavebního úřadu Prachatice zbourán rozestavěný penzion [...].

Příčinné užití předložky *na* s akuzativem je založeno na sémantických rysech (1) [-1], [+2], [-3], které vyjadřují negativní mimovolný následek referenčně totožných participantů (příčinu vnitřní) nebo (2) [+1], [-2], které zachycují vědomou reakci na vnější příčinu. V prvním případě se jedná o vyjádření příčin smrti, zániku. Výběr substantiv spojitelných s předložkou *na* je v obou případech značně omezený.

(1) vnitřní příčina: *umírat na AIDS, úmrtí na předávkování*

James Clavell, americký spisovatel a scenarista australského původu, zemřel v úterý ve Švýcarsku na srdeční infarkt ve věku 69 let.

(2) vnější příčina: *na žádost, na dotaz, na otázku, na rozkaz, na povel, na nátlak, na podnět, na znamení, na doporučení, na přání, na objednávku, na zakázku, na pozvání*

Už druhý den ráno po operaci mě vyhnali z postele a musel jsem na příkaz lékařů chodit.

Předložka *v* vyjadřuje příčinu vycházející z agentu s vědomým následkem, tedy se sémantickými rysy [+1], [+2].

*ve snaze, v naději, v reakci, v sebeobraně, v obavě, v očekávání, v předtuše
[...] ale naše slova se bohužel naplnila, když se hráči ve snaze vstřelili čtvrtý gól příliš
vysouvali dopředu [...]*

Výrazně méně časté jsou ve vyjádření příčinného vztahu předložky, které primárně slouží k vyjadřování jiných příčinných vztahů, zejména prostorových a časových. Vedle již zmíněné předložky *v* jsou to předložky *nad* (*pozastavovat se nad, rozhořčovat se nad, plakat nad, údiv nad, nadšení nad*), *pod* (*pod tlakem, pod tíhou*), *při* (*při své skromnosti*), *po* (*ochrнул po nehodě*) a *s* (*s podporou*). Předložka *od* slouží k vyjádření mimovolného následku, tedy sémantického rysu [-1].

Od usilovné práce ji bolelo celé tělo. (Karlík, 1990, s. 127)

7. Nominální výrazy v instrumentálu

Prostý instrumentál vyjadřuje mimovolný následek bez ohledu na povahu příčiny, vyznačuje se tedy sémantickým rysem [-1]¹⁵.

*umírat hladem, trpět nedostatkem, trást se strachy, omylem, nedopatřením, něčím zaviněním, shodou / souhrou okolností
Kolik lidí přijde rozpadem konfederace o zaměstnání?*

8. Nominální výrazy se sekundární prepozicí

Ze sekundárních prepozic byly v PDT nejčastěji zaznamenány předložky *díky*, *kvůli*, *z důvodu*, *v důsledku* a *vzhledem k*¹⁶.

Se sémantickým rysem [+3] je zpravidla spojena nejfrekventovanější sekundární prepozice *díky*, i když v některých případech se tento významový rys neutralizuje, což je pokládáno za projev ztráty lexikálního významu a prepozicionalizace tohoto formálního prostředku (Petr a kol., 1986, s. 207).

Jsou díky absenci zrakového smyslu automaticky posilovány ostatní?

Pro předložku *kvůli* je charakteristický sémantický rys [-2], tj. nereferečnost participantů příčiny a následku. Co se týče rysu [3], může mít hodnotu negativní, nebo je vůči němu předložka neutrální.

*[...] Seat se chystá kvůli poklesu poptávky v Evropě omezit výrobu. (SYN2015)
Já šla domů dřív kvůli dětem a Vašek zůstal. (SYN2015)*

Rovněž sekundární prepozice *z důvodu* a *v důsledku* jsou specializovány na vyjadřování vnější příčiny, tj. sémantického rysu [-2]. Ačkoli tyto výrazy si doposud ve značné míře zachovávají substantivní povahu, což dokládá např. možnost

¹⁵ Výjimkou jsou vyjádření typu *rozhodnutím, nařízením: Dluhy zaplatí rozhodnutím vlády stát.*

¹⁶ *Díky* (180×), *kvůli* (127×), *z důvodu* (41×), *v důsledku* (33×), *vzhledem k* (30×).

modifikace adjektivem (*ze stejného důvodu, z jednoduchého důvodu*), v jiných případech již fungují jako ustálené sekundární prepozice či složené spojovací prostředky (srov. Karlík, 1990, s. 130).

Nepočítalo se však s tím, že z důvodu sucha nebude sezonní pokles cen potravin tak slabý. Vynesení rozsudku bylo možné pouze z toho důvodu, že všichni nájemníci u soudu shodně tvrdili, že soužití s onou mladou dámou není možné [...]

Předložka *vzhledem k* vyjadřuje příčinu vnější či vnitřní (sémantický rys [± 2]) a následek prezentuje jako logicky z ní vyplývající. Podobný význam se projevuje i u předložky *na základě*.

Vzhledem k pověstné německé důkladnosti byla uzávěrka žádosti o pracovní povolení na příští rok již v prosinci.

Ostatní sekundární předložky pro vyjádření příčiny zjištěné v PDT jsou s klesající frekvencí prepozice *vinou, zásluhou, vlivem, následkem, na následky, v souvislosti s, proti, u příležitosti, z hlediska, ve vazbě na a z titulu*. Předložky *vlivem, následkem a na následky* typicky vyjadřují vnější příčinu, tj. sémantický rys [$+2$]. Pro prepozici *zásluhou* je příznačný sémantický rys [$+3$], tj. pozitivní následek, pro prepozici *vinou* pak sémantický rys [-3], tj. následek negativní.

*Vlivem inflace by systém hltal miliardu za miliardou.
Domáci vyhráli první třetinu s Islandem 2:0, hosté však zásluhou Turgeona a Pilonu vyrovnali.
Především vinou toho nakonec nedošlo ani na největší hit kapely – Keep on Rockin' It.*

Předložka *na následky* má velmi omezenou kolokabilitu, spojuje se pouze se substantivy označujícími nemoc, úraz či jiné nešťastné okolnosti. Ke kolokátům této předložky podle SYN2015¹⁷ patří následující substantiva (řazena s klesající frekvencí):

na následky zranění, mučení, věznění, ozáření, otravy, poranění, úrazu, kouření, nemoci, nehody, hladu, pádu.

Prepozice *následkem* také vyjadřuje příčinu v podobě negativních okolností, její kolokabilita je však podstatně širší než u předložky *na následky* a významově se může vztahovat i k neživým entitám v pozici subjektu:

následkem úrazu, poškození, poranění, rdoušení, imobility, roztažení, eroze, bodnutí, mučení, přemíry, zranění, smrti, pádu, nehody, dřiny, traumatu, šoku, stresu, nemoci, otravy, porušení, havárie, únavy, požáru, úmrtí, výbuchu, infekce aj.

9. Lexikální prostředky vyjadřování kauzálního vztahu

K lexikálním prostředkům vyjadřujícím příčinný vztah se řadí substantiva, verba a adverbia. Při jejich popisu je vhodné věnovat pozornost jejich kolokabilitě

¹⁷ Kolokace byly ve všech případech zjišťovány v korpusu SYN2015.

a sémantické prozódii, tj. způsobům kombinace s jinými slovy a pozitivními či negativními významy.

K substantivům vyjadřujícím příčinu patří lexikální jednotky *důvod*, *příčina*, *důsledek*, *následek*. Některé tvary a spojení s předložkami se již staly sekundárními předložkami či složenými spojovacími výrazy (*z důvodu*, *v důsledku*, *následkem*, *na následky*, viz oddíl 8). V jiných kontextech si zachovávají stále funkci substantiv a stojí v pozici podmětu či jmenné části přísudku¹⁸.

Hlavní příčina není v nedostatku peněz, ale spíše v obavě z nadbytku pracovníků.

Dalším projevem substantivní platnosti je možnost rozvíjení shodným adjektivním přívlastkem jako v případě velmi frekventovaného vyjádření *z důvodů*, příp. *z příčin*:

z osobních, vážných, technických, finančních, ekonomických, politických, bezpečnostních, rasových, pochopitelných, různých atd. důvodů;
z nejrůznějších, stejných, zcela jiných, dosud nezjištěných příčin.

V souvislosti se substantivy *důvod* a *příčina* je ve výuce češtiny vhodné upozornit také na to, že *příčina* označuje jevy (často fyzikální povahy) s nevyhnutelnými následky, zatímco *důvod* vyjadřuje motivaci k určitému lidskému jednání. Zatímco substantiva *důvod* je možné užít i pro označení jevů fyzikální povahy, substantivum *příčina* pro vyjádření pohnutek lidského jednání vhodné není.

Nejdříve bych se chtěla zmínit, že ženy a muži mají různé příčiny, proč začínají podnikat.
(CzeSL)

V souvislosti se substantivem *příčina* je také dobré upozornit na fakt, že sémantická prozódie tohoto substantiva je převážně negativní. Padesát nejčastějších kolokátů substantiva *příčina* v korpusu SYN2015 je negativních, např.:

příčina úmrtí, vzniku (požáru, syndromu, rakoviny), požáru, smrti, nehody atd.

K slovesům, která lexikálně vyjadřují příčinu, patří výrazy *způsobit*, *způsobovat*, *působit*, *vyvolat* / *vyvolávat*, *vzbudit* / *vzbuzovat*, *vést k*. Při bližším korpusovém zkoumání kolokací a sémantické prozódie se ukazuje, že tato slovesa se specializují na vyjadřování různých významů a v některých případech se vyznačují zřetelnou (negativní) sémantickou prozodií.

Negativní sémantickou prozodií jednoznačně mají slovesa *způsobit* a *způsobovat*. Sloveso *způsobit* se typicky spojuje se substantivy, která vyjadřují problém, zánik, škodu či pokles:

- (1) problém: *způsobit škodu, požár, potíž, ztrátu, újmu, problém, katastrofu, nehodu, poruchu, komplikace, výbuch;*
- (2) zánik: *způsobit smrt, zánik;*
- (3) škoda: *způsobit bolest, poškození, zranění, otravu;*
- (4) pokles: *způsobit pád, pokles, snížení.*

¹⁸ V predikativní funkci se objevují také odvozená slovesa *zdůvodnit* a *zapříčinit*.

Sloveso *způsobovat* se převážně spojuje s různými typy zdravotních problémů a tělesných poruch:

způsobovat rakovinu, zánět, bolest, alergii, průjem, slepotu, poruchu, odumírání, ochrnutí, onemocnění.

Sloveso *působit* má ve většině případů také negativní sémantickou prozódii a vyjadřuje nepříjemné fyzické a psychologické stavy, negativní jevy a změny a různé problémy.

(1) fyzické a psychické stavy: *působit bolest, závrať, neklid, napětí, nechutenství, deprese, starost, zrychlení tepu, oslepení, paniku, zánět, oslabení;*

(2) negativní jevy a změny: *působit rozostření, úbytek vody, změnu (genotypu, klimatu), rozklad, hluk;*

(3) problémy: *působit problémy, obtíže, zmatky, škodu, nesnáze, chaos, zlo, konflikty, katastrofy, nepříjemnost, rozruch, pozdvižení.*

V některých případech jsou však kolokáty významově neutrální či dokonce pozitivní:

(1) dojmy: *působit dojem;*

(2) pozitivní jevy a stavy: *působit potěšení, zázraky, radost, uspokojení, slast, rozkoš, divy, nadšení, štěstí.*

Sloveso *vyvolat / vyvolávat* se zpravidla pojí se substantivy vyjadřujícími dojem a emocionální reakce.

(1) dojmy: *vyvolat / vyvolávat dojem, vzpomínku, pocit, emoci, představu, zdání;*

(2) emocionální reakce: *vyvolat / vyvolávat paniku, rozruch, pobouření, protest, podezření, diskusi, poplach, pochybnost, skandál, odpor, reakci, konflikt, obavu, nespokojenost.*

Rovněž sloveso *vzbudit / vzbuzovat* se pojí s označením emocí:

vzbudit / vzbuzovat podezření, pozornost, dojem, zdání, žárlivost, zvědavost, lítost, nadšení, touhu, závist, důvěru, respekt, soucit, obdiv, obavu, pochybnost, úctu, rozpaky, emoce, hrůzu, údiv, úžas.

Konečně sloveso *vést k* se spojuje se substantivy označujícími mentální operace, nebo s deverbativy.

(1) mentální operace: *vést k domněnce, závěru;*

(2) deverbativa: *vést k vytvoření, poklesu, přesvědčení, poškození, omezení, poruše, nárůstu, oslabení, rozvoji, posílení, objevu, zamyšlení, odhalení, poznání.*

Adverbia vyjadřují příčinné vztahy jen okrajově a patří k nim výrazy jako např. *právem, schválně, zákonitě, nedopatřením, náhodou; hlady, vzteky* apod.

10. Závěr

Cílem tohoto článku bylo zachytit aktuální stav popisu a výkladu příčinných vztahů v české odborné literatuře a učebnicích češtiny pro cizince a na základě

sémanticky orientovaného korpusového přístupu přinést podrobný popis jazykových prostředků pro vyjadřování vlastní příčiny se zaměřením na jejich význam, frekvenci a syntagmatiku.

Na základě uvedeného přístupu bude v budoucnu možné zkvalitnit výklad jazykových prostředků pro vyjádření příčiny v učebnicích češtiny pro cizince, jenž vzhledem k převládajícímu formalismu neumožňuje nerodilým mluvčím adekvátní užívání výrazových variant.

Způsob prezentace příčinných jazykových prostředků ve výuce češtiny pro cizince bude předmětem dalšího výzkumu. Didaktický výklad se s ohledem na konkrétní jazykovou úroveň musí zaměřit na formální prostředky frekventované, jejich centrální významy a nejčastější kolokace. Stranou nesmí zůstat ani formální a stylistické vlastnosti jazykových prostředků, tedy jejich zapojení do větné a souvětnej struktury a jejich výskyt v různých žánrech, kterým byla věnována jen okrajová pozornost. V neposlední řadě bude třeba převést takový výzkum ve srozumitelné a zapamatovatelné gramatické poučky, odstupňovat je podle jazykových úrovní a doplnit relevantními jazykovými příklady a typy cvičení.

Literatura

- Adamovičová, A., Hrdlička, M. (2010). *Basic Czech III*. Praha: Karolinum.
- Běličová-Křížková, H. (1979). K systému příčinných vztahů mezivětných a členských. *Československá rusistika*, 24, s. 97–113.
- Bischofová, J., Hasil, J., Hrdlička, M., Kramářová, J. (2011). *Čeština pro středně a více pokročilé*. Praha: Karolinum.
- Boccou Kestřánková, M., Hlinová, K., Pečený, P., Štěpánková, D. (2013). *Čeština pro cizince – cvičebnice úroveň B2*. Brno: Edika.
- Cvrček, V. (red.). (2010). *Mluvnice současné češtiny 1*. Praha: Karolinum.
- Čechová, M. (red.). (2011). *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN.
- Čermák, F. (2017). *Korpus a korpusová lingvistika*. Praha: Karolinum.
- Hradilová, D. (red.). (2019). *Czech it Up! C1*. Olomouc: VUP.
- Jinová, P. (2012). Nejčastější konektivní prostředky kauzálního vztahu v Pražském závislostním korpusu. *Studie z aplikované lingvistiky*, 1–2, s. 35–52.
- Karlík, P. (1990). Typy příčinně-následkových vztahů a jejich vyjadřování. W: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A 37–38, Řada jazykovědná* (s. 121–131). Brno: MU.
- Karlík, P. (1995). *Studie o českém souvětí*. Brno: FF MU.
- Karlík, P., Nekula, M., Rusínová, Z. (1995). *Průruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN.
- Křížková, H. (1973). *Adverbiální determinace příčinná*. W: V. Barnetová (red.), *Studie z východoslovenské jazykovědy* (s. 182–222). Praha: Kabinet cizích jazyků ČSAV.
- Machová, S. (1972). *Příčina v syntaxi češtiny*. Praha: Academia.
- Nebeská, I. (1974). Poznámka k příslovečným určením příčinným. *Slovo a slovesnost*, 1 (35), s. 21–25.
- Nebeská, I. (1976). K negaci v souvětích příčinné povahy. *Slovo a slovesnost*, 4 (37), s. 291–299.
- Panevová, J. (red.). (2014). *Mluvnice současné češtiny 2*. Praha: Karolinum.
- Petr, J. (red.). (1986). *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- Petr, J. (red.). (1987). *Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia.

- Sinclair, J.M. (1987). *Looking Up*. London: Collins.
- Svoboda, K. (1954). O tzv. větách příčinných a účinkových. *Naše řeč*, 1–2 (37), s. 1–14.
- Svoboda, K. (1972). *Vedlejší věty vyjadřující kauzální vztahy*. W: *Přednášky v XV. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1971* (s. 44). Praha: SPN.
- Svoboda, K. (1985). Důvod a příčina. *Slovo a slovesnost*, 4 (46), s. 275–283.

Použité korpusy

- Bejček, E., Hajič, J., ad. *Prague Dependency Treebank 3.0*. Data/software, 2013 Dostupné na: <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt3.0/> (přístup: 1.03.2022).
- Český národní korpus – SYN2015, CzeSL. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK v Praze Dostupné na: <http://www.korpus.cz> (přístup: 1.03.2022).